

”זהות ישראלית, מצינו, איננה אלא דמות צדדית של הזהות היהודית!”¹
מבעים של הומור בסוגיות על יהדות, על ציונות ועל ישראליות ברומן מקום אחר
ועיר זרה

עופרה מצוב כהן*

תקציר

הרומן המחרוזת **מקום אחר ועיר זרה** של מאיה ערד מעמיד במרכז את הגיבורה, אורית, חיילת המשרתת במדור חינוך והסברה בצה"ל. לצדה מתוארת דמות המשנה, גיי, גייסון, עולה חדש שהתנדב לשירות צבאי ומוצב במדור שבו משרתת הגיבורה. באמצעות הקשר הנרקם בין השניים ותיאור ההווי הצבאי השזור בחייה השגרה של החברה הישראלית, עולים לבחינה מחדשת מבעים על יהדות, על ציוניות על ישראליות, מהם מוכרים ופופולריים בשיח התרבותי-הישראלי ומהם ששכיחותם פחותה. נדמה שרוב המבעים מעוצבים באמצעים הומוריסטיים שגוונים של סאטירה שזורים בהם. המבעים על יהדות והמבעים על ישראליות שזורים זה בזה. בסיטואציות מסוימות אלו אף מתנגשים זה בזה ומעלים שאלות באשר לשאלת מקומו של הישראלי ולשאלת מקומו של היהודי ומציג אפשרויות שונות לכך.

סיפור האהבה שנירקם ברומן בין הגיבורה לבין גייסון העולה מקנדה שאינו מתממש לכדי איחוד בין השניים עשוי לשמש כמשל למבעים המורכבים של ישראליות, ציונות ושל יהדות ולהקשרים שביניהם.

מטרת המאמר ”זהות ישראלית, מצינו, איננה אלא דמות צדדית של הזהות היהודית!” מבעים של הומור בסוגיות על יהדות, על ציונות ועל ישראליות ברומן מקום אחר ועיר זרה” הוא לבחון את מבעים של הומור ברומן ואת תרומתו למשמעויות השונות שביצירה בסוגיות מורכבות שעניין בזהויות של עם ישראל. ההומור משמש בעלילה מתחילתה ועד לסופה לא רק כאמצעי סגנוני לייצור משמעות באמצעות ההבעות המילוליות שיוצרות הומור, אלא אף כקישוט מצלולי. הכתיבה המחורזת יוצרת אווירה לכאורה עליזה, קלילה ובלתי מחייבת. אמצעי זה מקרב את הקורא ליצירה ולהתרחשויות שבעלילה. אלא שגווניו השונים של ההומור, כמו הומור שחור, ציניות ולעג מרמזים לשימוש בו כאמצעי חתרני, ביקורתי והנושאים שהועלו ביצירה תובעים מהקורא חשיבה נוספת על שאלות שעולות ביצירה בנושאים של זהות ישראלית ויהודית.

מילות מפתח: הומור, דמות גיבורה, דמות משנית, ציונות, יהדות, ישראליות

¹ מאיה ערד (2003), עמ' 62.

* ד"ר עופרה מצוב-כהן, מרצה בכירה לספרות במחלקה למורשת ישראל, הפקולטה למדעי הרוח והחברה, אוניברסיטת אריאל, ofmc45@gmail.com

מבוא

מטרתו של מאמר זה הוא לבדוק את תרומתו של ההומור לגווניו במבעים על יהדות, ציונות וישראליות ברומן **מקום אחר ועיר זרה** של מאיה ערד (2003) וכיצד מכך, לבחון את תרומתם של המגעים שבין הומור לסאטירה המובלעת במבעים השונים. המבעים העיקריים הבולטים בשיח החברתי המתקיימים בדיאלוגים שבין הדמויות השונות ברומן, בהערותיה של המספרת ובאלו של המחברת המובלעת וגם אלו המשתמעים מהעלילה, הם מבעים שנסובים על יהדות, על ציונות ועל ישראליות. אבקש לבדוק את תרומתו של ההומור וגווניו לעיצוב תפיסות שונות המובעות באשר למבעים הללו ולבחון האם צורות ההומור מביאות לפירוקם של המבעים המסורתיים ולהרכבתם מחדש. לשון אחרת, האם במסרים בביקורתיים שנרמזים באשר לערכים אלו משתמעות הצעות למבעים בעלי גוון אחר?

מקום אחר ועיר זרה מגולל את הווי השגרה הצבאית במדור חינוך והסברה אשר במפקדת קצין חינוך ראשי בצה"ל (קנטו ראשון, בית ב', 7) ומתמקד בסיפור שירותה של אורית, חיילת במדור חינוך והסברה. עם הגעתו של חייל בודד למדור, גיי, גייסון, שעלה מקוויבק קנדה, כדי להתנדב לשירות כחייל בצה"ל, מתחוללות תמורות בעולמה הפנימי של אורית. למן רגע היקלטותו במדור, היא מתאהבת ב החייל העולה ומלווה אותו אך הוא מצדו, דוחה לרוב בגסות את ניסיונות ההתקרבות שלה. בתושייתה, אורית מזמינה את גיי לביקור במקום שתמיד חפץ לבקר בו, בקיבוץ. היא לוקחת אותו לקיבוץ שבו נולדה וגדלה כילדה, שם הם ישנים במיטה אחת, אך גיי אינו נענה לקרבה הפיסית ביניהם. עם שחרורה מהצבא, בתום שירותה, אורית נוסעת לקנדה לעבוד ולהתגורר בה. כעבור מספר שנים, כאשר שהיא שבה לביקור מולדת היא פוגשת באקראי את גיי, בודד, כבוי וחסר שמחה. גיי מנסה לרמוז לאורית שהוא מעוניין בקשר איתה, אולם היא מתעלמת מרמזיו. כשמתחוויר לו שחייה מתנהלים בקנדה, שעזב לטובת עלייה למדינת ישראל הוא נואש ומבין שאין טעם למאמצי החיזור אחרי אורית.

הרומן זכה לשבחי הביקורת שציננה בעיקר השפעת יצירתו של פושקין על יצירתה של ערד. במאמרה "מאיה ערד: אמנית הסיפור הארוך" אומרת מאיה סלע כי הרומן הראשון של ערד הוא בהשפעת יבגני אונגייין של פושקין: "זה היה ספר ביכורים מפתיע, מנוגד לכל הזרמים והאופנות. מצד אחד הוא עסק במצב הישראלי ומצד אחר עשה זאת בתרזוים." (סלע, 2009). ברשימתה "זן נדיר" מדגישה אריאנה מלמד את השנינות ואת ההומור המאפיינים את העלילה הבנויה מעלילות משנה שונות. מלמד רואה ברומן של ערד "לא רק מושלם ומבריק מבחינה טכנית, אלא גם משעשע ושנון וקולע ולוכד את 'המצב הישראלי' של שנות המוקדמות מבלי לאבד אפילו צל של ניואנס." (מלמד, 2003).²

הזיקות שבין הומור וסאטירה שנרמזות בדברי מלמד וידונו במחקר זה, באות לידי ביטוי ביצירות ספרות חתרניות. שאנן מגדיר את הסאטירה "כיצירה ספרותית המוקיעה באמצעות לעג, אנשים, סדרים, תופעות ויצירות, שאינם לפי רוחו של בעל היצירה" (שאנן, 1966, 1021). לעניין זה מציינת שלומית ברנהולץ כי ביסודה של הסאטירה מונחות שתי גישות מהותיות: הגישה האמנותית-ספרותית והגישה הערכית-מוסרית. לטענתה, ללא המרכיב האידיאי אין הסאטירה יכולה להתקיים. מרכיב זה מתאר את האלמנטים הנעדרים את המציאות טעונת התיקון ועל המציאות הפגומה הזו מצר הסטיריקן. זה אינו שבע רצון מסולם הערכים הפגום והמעורער של שתי

² לטענה זו אין לכתבת הטור ביסוס, והיא אינה נתמכת בדוגמאות מהיצירה.

קבוצות ערכים המנוגדות זו לזו, כאשר האחת מתוארת כרצויה ואילו אל האחרת מכוונים חיצו הביקורת. היא מוסיפה: "המבקר נוקט עמדה שלילית כלפי ערכים שהוצגו כקריטריון בתחילה" (ברנהולץ, 1975, 1). על מנת שהמחבר יוכל להעמיד מספר ערכים חברתיים ומוסריים לביקורת (המזמינה בחינה מחודשת) "חייב להופיע אלמנט אירוני ביצירה". (ברנהולץ, 1976, 40). האירוניה מאפשרת לסופר להגיע להבנה בין הקורא וקהלו, הוא נוטע בקורא "תחושה של שותף פעיל, כביכול, בהיווצרות היצירה, שותף העומד בצד אחד של המתרס יחד עם הסטיריקן" (ברנהולץ, 1976, 40). ניתן אם כן לומר כי מן המקום המשותף של הסופר ושל קהלו ניתנת לסופר חרות אופטימלית לבקר את המציאות. מציאות זו כוללת בתוכה את הייצוגים הבדיוניים שיצר הסופר כמימזיס לממשות מסוימת שהכיר והיא כוללת בתוכה אף את קהל הקוראים, כחלק מהחברה שאותה מבקר הסופר. שמעון הלקין מציין כי הדרך להוקעה ולביקורת היא באמצעות "הלעג... בצורה מסוימת המביעה אי-התאמה בין הרצוי (או הראוי להיות) לבין המצוי" (הלקין, 1958, עמ' 169-170).

דרכי העיצוב הסאטירי המגוונות מאפשרות ליוצר לבחור בקשת של גווי הבעה, מהומור ועד מקאבריות וסרקזם, ובכך להערים, במידות כאלה ואחרות, על הקורא להפגיעו, לעורר בו סקרנות, לגרום לו להרהר בשאלות ערכיות שעולות מן הטקסט, לעיתים אף להתל בו. תחילה מקרב המחבר את הקורא אל הטקסט באמצעות דרכים שמאופיינות בהומור ולאחר מכן הוא עשוי לבקרו ולהצליף בו, ולחשוף בפניו תופעות חברתיות המוכרות לקורא או כאלה המתרחשות סביבו אך עד כה לא נתן עליהן את הדעת. לפיכך, ההומור הוא "יסוד המרסן את הסאטירה מפני התפרצות חסרת מעצורים" (ברנהולץ, 1974, 73) וטענתו של אוכמני שמקורה של ראייה זו היא בחיבה ולא מתוך "שמחה לאיד... עיקרו אהבת האדם ושמחת החיים" (אוכמני, 1989, 149).

יהדות, ציונות וישראליות - תפיסות ועמדות

המושגים יהדות, ציונות וישראליות רלוונטיים במחקרים של תחומי ידע שונים במדעי הרוח והחברה. בספרה **יהודים, ציונים ומה שביניהם** עומדת ההיסטוריונית אניטה שפירא על עיצוב הזהות הישראלית והזיכרון הקולקטיבי. לשם כך היא בוחנת את ההבנות השונות של שלושת המושגים יהדות, ציונות וישראליות, ביטויים בשונים בתקופות השונות של העם היהודי, תוך שהיא מציינת את הקמת מדינת ישראל כנקודת מפנה ומתמקדת בחיי העם במדינת ישראל (שפירא, 2007, 91). לשם כך היא נעזרת ביצירות ספרות מתחום התרבות העברית ובחוגים ספרותיים שונים שהתהוו (שפירא, שם, 79-80) טוענת שהמושגים יהדות וישראליות, לובשים ופושטים צורה לאחר אירועים מכוננים למשל, לאחר משפט אייכמן (שם, 91), בסיטואציות המאיימות על ביטחוננו של העם היהודי במדינתו, למשל, מלחמת העצמאות (שם, 95), לאחר חילופי שלטון (שם, 197), ועוד.

היהדות, כפי שנתפסה על ידי הוגים רבים מאז תקופת האמנציפציה באירופה וקיום הקונגרס הציוני הראשון בבזל (29 באוגוסט 1897), נזכרת בזיקה למקום ספציפי, לארץ ישראל. (יער ושביט, 2001, 146) ארץ ישראל נכחה בתודעה של העם היהודי "באופן מופשט, כרעיון-זיכרון, משאת נפש, מושא לדימויים... וכמקום האולטימטיבי ללימוד תורה ולקיום מצוות." (שם, שם) לטענת שפירא, המקרא, הטקסט מן המורשת, שימש "כעדות לחיים הלאומיים היהודיים שהיו בארץ-ישראל, מופת לדפוסי חיים אלה, הוכחת קיומו של עבר מזהיר והבטחה לגבי העתיד". (שפירא, 2007, 163)

³ שם, עמ' 197.

התרבות העברית החדשה נוצרת לטענת שפירא לאורו של המקרא (אם חל פיחות במעמדו עם הזמן, לדבריה). (שפירא, שם).

בתהליך האמנציפציה ובקבלת שוויון הזכויות האזרחיות באירופה, היהודים נאלצו לוותר "על זהותם האתנית והתכחשו לקיומו של לאום יהודי" (שפירא, 2007, 261). אלא שתהליך זה הוליד אכזבה בקרב היהודים שציפו להתמזג עם עמי אירופה ותחת זאת חוו גילויים אנטישמיים. (שפירא, שם). "בסוף המאה התשע-עשרה קרם הרעיון הציוני עור וגידים" ומשך אחריו אישים יהודים כמו פינסקר, הרצל נורדאו. (שפירא, 2007, 261). הציונות הייתה לכן פתרון להתחדשות של חיים יהודיים בארץ ישראל, טובים ואופטימיים, במקום דחייתם של עמי אירופה את היהודים (שפירא, 1966, 20).

במאמרו "לקראת חקר הדת העממית בישראל" מציין צ'רלס ישעיהו ליבמן שהדת העממית בישראל נשענת בחלקה על המסורת היהודית, היא דת ישראל, וכוללת סמלים כמו אלוהים, שבת, חנוכה, הכותל בישראל (ליבמן, 95, 1977) וכמו כן כוללת חגים כגון יום העצמאות ויום הזיכרון, יום השואה והגבורה. הדת העממית כוללת מקומות מקודשים כמו הר הרצל ויד ושם. "זוהיא מערכת הכוחות והפעולות הסמליים המאחדים את העם ומספקים משמעות ע"י קישור בין היחיד לבין החברה הרחבה." (ליבמן, 95-96, 1977)

הישראליות נגזרת מן היהדות ומן ההיסטוריה של העם היהודי ושייכותו למקום, ארץ ישראל. התרבות הישראלית "מימשה את שאיפתה של התנועה הציונית לכוון תרבות לאומית חדשה כחלופה חילונית לתרבות הדתית, שהייתה תרבותו של העם היהודי מאות שנים." (יער ושביט, 2001, 222). יער ושביט טוענים כי "בעולם התוכן התרבותי של הזהות הקולקטיבית הוא הישראליות-מושג שבא להורות על התרבות הלאומית שהתגבשה בישוב היהודי בארץ-ישראל." (יער ושביט, 2001, 222).

לדעת הסוציולוג עוז אלמוג "המושגים 'עברי' ו'ישראלי' סימנו שלושה מסומנים: את התהוותו של לאום חדש בארץ ישראל, את התהוותה של דמות לאומית חדשה של יהודי (העברי), שהצבר נתפש כאבטיפוס שלה, ואת הגשר המיתולוגי שנמתח בין ימי התנ"ך לימי הציונות." (אלמוג, 1997, 128). אלמוג מבהיר כי המושג 'ציונות' אינו מחליף את המושג 'יהדות'. נהפוך הוא, היהדות עומדת בתשתית של הציונות "…ומהווה את הסיבה לה (שימור העם היהודי)." (אלמוג, 1997, 129).

הסוציולוג והאנתרופולוג גד יאיר מתייחס למאפיינים הבולטים של הישראליות. הוא מציין את הקולקטיביות הישראלית שבא יפה לידי ביטוי בשירה של נעמי שמר "אנחנו שנינו מאותו הכפר": "...ברחנו אל אותם המקומות, הלכנו אל אותן המלחמות, זחלנו על קוצים ועל דרדר, אבל שבנו יחד אל הכפר". (יאיר, 2011, 157). יאיר תולה את המאפיין הזה במאפיינים אחרים שהוא מונה כנובע "מצירוף של הגורל היהודי והמהפכה הציונית. ההתקבצות שלנו יחדיו, הדאגה וההדדיות בדומה לקודים האחרים, גם הדיבר 'העסק שלך הוא העסק שלנו' נובע מצירוף של הגורל היהודי והמהפכה הציונית" (שם, 160).

יאיר טוען: "תחושת הביחד שלנו-המסבירה דברים רבים בחיי היומיום שלנו, בימי שלום כבעיתות מצוקה-היא מדיברות התרבות הבסיסיים שלנו." (יאיר, שם, 160).

לטענתו של יאיר, המאפיינים הבולטים בזהות הישראלית, לחיוב ולשלילה, הם "קולקטיביזם וחטטנות", "תחושת בעלות חזקה על המקום" (יאיר, 56), השתלטות הישראלי על המרחב הציבורי

(יאיר, 57), קרב על הדיבור והשמעת הדעה כעל מלחמת קיום והפגנת החוסן (בניגוד ליהודי הגלותי המדוכא והמושק) (יאיר, 102), אלתור, יצירתיות וחוסר רצינות, "יאללה, חפף, תאלתר" (יאיר, 116), אנטי היררכיה ושוויון (יאיר, 141).⁴

מבעים של יהדות ושל ציוניות ברומן מקום אחר ועיר זרה

נראה שמאיה ערד בוחרת לבחון סוגיות מהותיות שמאופיינות כמורכבות, רבות פנים וכנושאות סמלים בתרבות הישראלית העכשווית שמשמעותם ידועים בקרב החברה הישראלית לכל הפחות ברובד הגלוי והמקובל. כך למשל, עלייה למדינת ישראל, שירות בצה"ל, לבישת מדי צה"ל, דרגות קצונה, התיישבות בקיבוץ-אלו חלק מהחיוויים הסמליים שערד בוחנת מזוויות ארציות, של חיי היום יום. סמלים אלו מופשטים מהיסודות המושאלים שבהם ובהקשרים מסוימים, כמו אלו שידונו להלן הם יוצרים הומור, על ידי המשחק הספרותי שבהם. (לנדאו, 1979, 28).⁵

עלייתו של גייסון למדינת ישראל כדי להתנדב לשירות צבאי

מעשה העלייה של גיי, גייסון מקנדה למדינת ישראל מסמן ביצירה את אחד מן האירועים שמניעים את העלילה. עלייתו של גייסון נובעת ממניעים ציונים וכדברי אלמוג, אפשר לומר כי הסיבה לעלייתו של גייסון היא מוצאו היהודי. (אלמוג, 1997, 129).

לאילנה כץ, ראש המדור במפקדת חינוך והסברה שאליו הוא מגיע לשרת, הוא מספר על עצמו:

'נולדתי במונטריאול' [...]

...ילדות בקנדה, עד תואר

(מדע המדינה, מקגיל);

שנת דוקטורט בטקסס, אוסטין,

...הוצעה לו אז משרת מחקר...

ושוב עזב, הוא מתנצל:

הנה עלה לישראל.

הטעם לו חסר. 'הטעם?'

'הטעם של להיות שייך

לארץ של העם שְׁלֵךְ' [...]' (עמ' 20).⁶

בארץ ההולדת של גיי, מקום שופע אפשרויות בתחומי השכלה והתעסוקה, מגיע גייסון להישגים אקדמיים גבוהים. ברם, הוא מוותר על העמקתם, קרי, על המשך לימודי מחקר ותחת זאת הוא בוחר לעלות למדינת ישראל משום הרגשת השייכות לעמו ולאדמתו. באהבתו של גייסון היהודי לארץ ישראל, ביחס למגורים בקנדה או בארה"ב אין הסבר רציונלי, לבד מהזיקה לארץ אבות מכוח שייכותו לעם היהודי. בפער הנרמז בין שני המרחבים ואפיוניהם נרמז אלמנט סטירי: המרחב שבו

⁴ האפיונים מנוסחים בספרו של יאיר בקורטוב של הומור, ב'סחבקות' המאפיין את הישראלים. בהקדמה לספר מציין יאיר שהספר אינו בלתי רציני. הוא "מסתמך על שלל נתונים ממחקרים על הישראליות...תצפיות וראיונות...שאלונים...פרסומים באתרי החדשות, ועם זאת איננו ספר אקדמי". (יאיר, עמ' 10-11).

⁵ דב לנדאו עומד על המשחק כתכונת יסוד של הביטויים המושאלים. לטענתו, "הפסיכולוגיה רואה בדרך כלל במשחק דבר המכוון למטרה שמוחץ למשחק עצמו." לנדאו מביא מדברי הויזיגנה שרואה את המשחק כמאפיין את "רוב פעולותיה של שותפות החיים האנושית..." לפיכך, ליצירות הסמליות למיניהן יש תפקיד מרכזי לראייה הסימבולית בלשון, באמנות ובשירה". (לנדאו, 1979, 28).

⁶ אבקש להעיר שלוש הערות: שלוש נקודות בסוגר מרובע מציינות את הסימון במקור. הרומן המחורז כתוב כתוב במבנה זה. הרומן במקור הוא מנוקד, כמקובל בשירה הכתובה בעברית.

גדל מתואר כעשיר אפשרויות לעומת המרחב שאינו ידוע לו כסובייקט והוא בעיניו בבחינת "ארץ לא זרועה". פער זה מודגש ביתר שאת לאחר שירותו הצבאי של גייסון בצה"ל. הוא אינו מוצא מנוחה לנפשו נע ונד בארץ האבות שאליה עלה מרצונו החופשי, הוא בודד ואינו מצליח להקים משפחה משלו: "כתפיו שמוטות, כמו אין בו מרץ, נדמה כי שחה קומתו. / בנעוריו זלל הוא ארץ- / כעת אוכלת היא אותו. / איה אפולו שכור השמש? / אי נער הזהב מאמש? / ניצן עורו כמו כמש, / זהב שערו היה לקש." (עמ' 172).

דמותו של פרופסור עץ - אפשרות של חיבור בין עבר להווה

בסיטואציה אחרת, במרחב החברתי-תרבותי שבה נפגשים נציגי הדור הצעיר של העם היהודי, אורית וגייסון, עם פרופסור עץ המבוגר, באים לידי ביטוי מבעים של יהדות שנלווה אליהם גוון הומוריסטי. מבעים אלו ניכרים בתיאור ביתו של פרופסור עץ, במרחב המשפחתי-אישי. כך, ביתו מתואר כגדוש ספרים מתחום המורשת היהודית כמו ספרי הקודש והתרבות העברית החדשה, המושתת אף היא על מורשת ישראל: "כרכי תורה, כרכי תלמוד / (עץ החיים והעץ הדעת!) / וכמו ספרי פרוזה וספרי הגות שמשוקעים במורשת היהודית, כך, "...אגרות של בובר ועגנון, " (עמ' 58). גם בחייו האישיים של פרופסור עץ ניתן לראות רמזים למורשת היהודית. כך למשל, לבנו הוא קרא יחזקאל, כשמו של הנביא יחזקאל (עמ' 59), ואשתו Grace היא גיורת על פי "יודעי דבר" (שם), ומכאן שמה הפרטי העברי חנה. משתמע מכך שהיא עברה את תהליך הגיור למען קיומו של קשר הנישואים עם פרופסור עץ. ניתן להניח מכאן שפרופסור עץ מייחס חשיבות לדת אף אם אינו מנהל אורח חיים דתי. תפיסתו מאופיינת בשניות: מצד אחד הוא קורא תגר על תפיסות ביהדות, ומצד שני הוא מתבסס על אלמנטים יהודיים מובהקים.

ככבדו את אורית וגייסון בתקרובות שהוא מגיש, משדלם פרופסור עץ לטעום מהתקרובות ותומך את דבריו בערכים מן היהדות: "מצווה גדולה... היהדות, וזה חשוב, / לא מבטלת את הגוף!" (עמ' 59). מדבריו משתמע גוון הומוריסטי בגין המקצב הקליל והשמח שיוצרת החרוזה, ומשום הרמז שמטביעה המחברת המובלעת בדבריו של פרופסור עץ באשר לקשר הרומנטי המיוחל, שאחד מביטוייו הוא הקשר הפיסי של הגיבורה המתארכת אצלו לבין גייסון.

בשבתו במדינת ישראל בוחר גייסון לעסוק במחקר בהנחייתו של פרופסור עץ. לנושא מחקרו, כך על-פי הכותרת, אין זיקה לחקר היהדות אלא לתרבות בעולם העתיק: "חדוות הטקסט הדאוטרונומי: / מקרה בבל-אתונה-רומי. / תרבות יודאו-יוונית / מפרספקטיבה שניונית" (עמ' 177). ניסוחה של כותרת המחקר היא יומרנית. כך, השימוש הרב במילים לועזיות. זה אף יוצר הומור כאנלוגיה לתרבויות הזרות של עמים זרים שבהם בוחר להדגים את טענת המחקר, בבל, אתונה ורומי. זו עשויה לרמוז למבע אירוני שכן אין לנושא המחקר ביטוי למעשה העלייה הציוני של גייסון, אך מכל מקום הוא בוחר לכתוב את עבודת המחקר שלו במדינת ישראל. עיסוקו במחקר זה ובנושא מביע ריחוק בינו לבין חיי היום יום בחברה הישראלית (עניין שבא לידי ביטוי בבדידותו).

מבעים של ישראליות ברומן

צורות יישוב כמבע לישראליות

מבעי הנוף האנושי ברומן משקפים ישראליות עכשווית כמו למשל, סיורי אוכל מאורגנים לכפריים דרוזיים. כך, אחד מהאתרים של המדור בטיול לצפון הוא לכפר הדרוזי בית גיאן כדי לאכול בו ארוחה דרוזית: "הולכים לדרוזים, לאכול!" (עמ' 123). ההתייחסות הקצרה על הדרוזים ואזכורם

בהקשר הגסטרונומי נדמית כסאטירית. זאת משום ששמתמע כי כפרי הדרוזים הם יעד שמספק את סקרנותו של הישראלי המטייל. נימה סאטירית ביקורתית של המחבר המובלע משתמעת מהצעתה של אורית שמציעה לגיי לווטר על הטיול לכפר הדרוזי בית ג'אן. אנשיו הם חלק מהחברה הישראלית וממורשת ההגנה על מדינת ישראל מאז הקמתה והצעתה האחרת של אורית לבקר בקיבוץ, מקום שידועה לה שמהלך קסם על גיי עוד בילדותו נשמעת העדפתה את הקיבוץ המוכר לה מילדותה על פניו של ה"מקום האחר" (חלק משמו של הרומן), השונה מצורת מגוריה בילדותה.⁷ בעוד שעל הכפר הדרוזי אין פרטים ולכן הוא נותר עלום, ומכאן אקזוטי⁸ מתואר מנגד, ובהרחבה, הקיבוץ במתכונתו הקלאסית, הפשוטה: "בתים קטנים, דירות דירות..." (עמ' 126), "הממטרות פתוחות לערב/.../שובת ממרוצה להרף-/ שעת מנוחה היא בקיבוץ.../ עם כוס של תה, כפופי צוואר, /יישבו לקרא עיתון 'דבר'." (עמ' 127) מרחביו הציבוריים של הקיבוץ מצמצמים אפשרות לפרטיות. כך, בחדר האוכל "שני תריסרים איש ואישה/ סוקרים אותו ללא בושח..." (134).

גם תיאור החברה הקיבוצית משדר לכאורה, תחושה של משפחתיות ומאפיין של חברות, 'סחבקיות' המתבקשת מן הקיבוציות, הקולקטיביות: "רק משפחה פה, זה בסדר, /חשים להרגיעו כולם.../אחר יספוג (כך מקובל כאן)/ טפיחת אימים על השכמות, /מזעזעת עצמות: 'תשמור עליה טוב, דיר בלק! /הנשים, פיהן כוץ, /הומות: 'זאת-רק תוצרת חוץ!'" (עמ' 134). לנשים בקיבוץ מגיבות על מראה עיניהן והן משמיעות ביקורת או תגובת הערכה על אורית שמלווה בבחור שאינו צבר: "זאת-רק תוצרת חוץ".⁹

העיצוב הסאטירי נובע לדברי ברנהולץ כאשר המבקר איננו שבע-רצון מערכים מוסריים המתקיימים במציאות. היצירה הבדיונית מאפשרת לתאר עימות בין הערכים הפגומים הקיימים במציאות לערכים הרצויים, האידיאליים.¹⁰ גם אוכמני מציין עמדה דומה: לדעתו הסאטירה ניזונה "מאמונה שאפשר לתקן ולשנות"¹¹ וכי "לעגה אינו תכלית לעצמה...אלא מתוך עימותה עם מציאות אחרת, נרצית".¹²

אלמוג מציין כי "תיאור המעשה החלוצי כמילוי מצווה קדושה שהוא שהוליד בציבור את היחס שבקדושה אל הקיבוץ והמושב ואת ההערצה לחבריהם. הקיבוץ...נתפס בעיני רבים כמעין מקדשים ציוניים, שבהם נעשית 'עבודת קודש' חלוצית צרופה בידי ה'כהנים ולוויים' שהקדישו את חייהם ל'עבודת המולדת' הציונית ולקיום המצוות החלוציות של חקלאות והגנה." (אלמוג, 1997, 42). תפיסה זו מעמידה את בני הקיבוצים במעמד עליון מעל יתר הקבוצות החברתיות האחרות.¹³

⁷ על הדרוזים בישראל ראו למשל רבאח חלבי, **אזרחים שווי חובות: זהות דרוזית והמדינה היהודית**, הקיבוץ המאוחד, תל אביב, 2006.

⁸ ובכך תורם להגברת תסכולו של גייסון על החמצתו את הביקור בכפר עם חיילי המדור.

⁹ הערתן מרפררת לתופעה שהייתה בקיבוצים בעיקר לאחר מלחמת ששת הימים כאשר לקיבוצים הגיעו מתנדבים מחו"ל, והקשר שנוצר בין המתנדבים לבני הקיבוצים הביא גם לכך שבני/בנות הקיבוצים נישאו למתנדבים/ות.

¹⁰ שלומית ברנהולץ, **עיצובים סאטיריים כפונקציה של תמורות בתפיסת ערכים בסיפורת הישראלית**, כרך א', רמת-גן, 1976, עמ' 1.

¹¹ עמ' 87.

¹² שם, עמ' 85.

¹³ יש לציין שעוד מתארת את הקיבוץ במבנהו הקלאסי (לינה משותפת, קיומו של חדר האוכל) ולא במבנה המופרט הנהוג כיום. (ראו למשל, הלמן, 1993, 48-57). השימוש במבנה הקיבוץ הקלאסי ברומן הוא חלק מהבנייתו של המיתוס על הקיבוצים כמי שסומנו כעמוד התווך בחברה הישראלית בתקופות מסוימות בהיסטוריה של מדינת ישראל. עניין

אלא שהמספרת חושפת תמונות מחיי היום יום בקיבוץ שאנשיו מבקרים זה את זה, אינם כנים זה עם זה, הם הולכים רכיל ודבריהם הם בבחינת "אחד בפה ואחד בלב".

הצבא (צה"ל) כמבע לישראליות ברומן: דמויות, היגדים, אווירה

מבעים של ישראליות באים אף לידי ביטוי באמצעות הדמויות השונות המשורטטות ברומן **מקום אחר ועיר זרה**. במדור לחינוך ולהסברה בצה"ל משרתות דמויות מפלחים חברתיים מגוונים של החברה הישראלית: כך, הגיבורה המש"קית לחינוך אורית, סגן אלוף בן שמון, ראש המדור סרן אילנה, ואף דמותה של המספרת המתערבת מבליחה ברקע הרומן כמי שהייתה אחת מחיילות המדור בעבר, כרוצה לומר, כל העם צבא.¹⁴

בחירתה של המחברת המובלעת במרחב חברתי מצומצם, בצה"ל, שאליו מגיעות הדמויות לשירות מכל שדרות העם, במצבים משפחתיים שונים. כך למשל אורית- צברית, קיבוצניקית לשעבר, יתומה מאב, אילנה- קצינה בקבע, גרושה ואם לילד, גייסון הוא עולה חדש וחייל בודד. מבחינת ייעודו ומטרותיו אמור המדור לשקף את פניו של הצבא וגם את פניה של החברה הישראלית כמטונימיה לכור ההיתוך החברתי.

המחברת המובלעת מביעה את עמדתה באשר לזיקות שבין העם לחובת הגיוס לצה"ל וטוענת: "כולנו חיבי גיוס- ממי נצניע סוד כמוס! כל רז נחלוק עם חברינו, / שילחשו אותו אף הם / לקרוביהם, מוקיריהם... / וסוף דבר מי ישורנו! / ואספר, לראייה, / סיפור נורא אשר היה / כג ***"15 בטענה זו נרמז חוק שירות ביטחון כחוק שחל על כלל האוכלוסייה במדינת ישראל,¹⁶ ללא סייגים וללא מיון של סוגי האוכלוסיות שהם תושבים במדינת ישראל. הנוסח הכללי הזה של המספרת נוסד אווירה אידיאלית במציאות הבדיונית. אלא שבאידיליה הזו, המתארת את צבא העם, יש חיסרון, משום שכל ישראל אחים ולכן מוצג פרדוקס שכן יש קושי בשמירת סוד צבאי מבלי לספרו לחבר, לשכן וכך הלאה. כדי לחזק את טענתה מדגימה המספרת (כמי ששירתה בעצמה בצבא, עמי 104) פרטיו של סיפור שאסור היה עליה לחשוף. ואולם, הטקסט אינו מופיע ותחתיו ישנו עמוד ריק משום שלדבריה, התערב הצנזור במעשה הכתיבה שלה ופסל את הטקסט שבו צוין הסוד שרצתה לספר. המספרת טוענת כי "הן אך השחתי לתומי / וכבר בצנזור קם הזעם- / אכן, פסלתי במומי, ומעתה-אני נזהרת." (עמי 18). מכאן שבדבריה של המספרת מהדהדת נימה סאטירית של ביקורת על הזילות והקלות שבשמירה על מידע סודי ובניסיון ההדגמה שלה יש משום ביקורת כפולה, שכן הרי בין כה וכה הכול יודעים על הכול, חברים, קרובים ומוקירים, ולכן פעולת המחיקה של הצנזור היא אמנם פולשנית ונחוצה, אך למעשה מאבדת מכוחה במרחב הישראלי שבו "כל ישראל חברים זה לזה".

באשר לשירותן של נשים לצד גברים בצבא טוען אלמוג כי "מלבד הסולידריות הארגונית, אחוות החפירות ואחוות השכול...יש עוד כמה גורמים בעלי אופי תרבותי ייחודי, שהגבירו את תחושת המשפחתיות במסגרות הצבאיות הצבריות." (שם, 381). אלמוג אמנם מתייחס בדבריו

זה מדיר את הדרוזים אל השוליים, ואכן הם נזכרים כאטרקציה בתכנית הטיול. הגיבורה מחליטה להתעלם מחשיבותו של הביקור בכפר הדרוזי וניתן לומר שהיותה בת קיבוץ לשעבר מחזקת את תחושת העליונות של הקיבוץ על פני הכפר הדרוזי.

¹⁴ עניין זה של המספרת כמתערבת ידון להלן בראש פרק נפרד.

¹⁵ בית מס' לב, עמי 17-18.

¹⁶ https://www.nevo.co.il/law_html/Law01/P199_009.htm

ליחידות שהוקמו בפלמ"ח אך היו לגורמים אלו השפעה מכרעת כפי שציין לעיל. נוכחות נשים לצד גברים רככה את "הצד הגברי הנוקשה שבמסגרות הצבאיות, ובעיקר יצרה הווי הקרוב ברוחו להווי תנועות הנוער והקיבוץ..." (שם, 381). האווירה החברמנית הטובה והבדחנית בטיולים באה לידי ביטוי כשחיילי המדור יוצאים לטיול בצפון הארץ: הטיול מתחיל באווירה בדחנית, "מי שחסר שירים את היד" ועם היציאה לדרך מרים בן-שמן את קולו ומעודד את היושבים באוטובוס לשיר: "נו, חבר'ה, למה לא שרים! לשיר! הן לטיול זה כורח! השיר- כמים ואוויר. / יידע כל הלך עובר אורח: / הייתכן טיול בלי שיר?" (עמ' 107) וזאת כדי שהקהל הפלוני הנקרה בדרכם ילמד על פי שירתם שהחבורה מטיילת ומבלה בנעימים.

גם בהמשכו של הטיול נשמר הגיבוש והאווירה החיובית ומתואר בלשון הומוריסטית: "ומאחד החדרים/ נשמעה נגינת גיטרה, / שם התכנסו, לשיר שירים. / המזמינה, תדעו-אילנה. / אל הקיטון, ששם היא לנה, / הזמינה מסיבת רעים. / הו, כמה טוב, כמה נעים / שבת חוגרים-קצינים גם יחד, / דחוסים היטב, צפוף צפוף..." (בית לה, עמ' 119).

מבע זה שאופיו הוא שלילי, עומד בניגוד למבע אחר שבא לידי ביטוי בימי השגרה במדור: התנשאות של הישראלי יליד המקום על העולה החדש. בשיח של חיילי המדור ישנם ביטויים של זלזול בזכויותיהם של החייל העולה. כך, נמרוד חייל במדור חיוך והסברה מתווכח עם גייסון, תנועותיו גסות והתנהגותו קולנית והמונית: "מולו נמרוד, קולי קולות, /ו שתי ידיו מטלטלות, / צועק: 'ניסוי שלא הצליח!' / רועד מרוב התלהבות: / 'צריך לגמור עם חוק השבות!' / פונה ללכת ומטיח: / 'אני שואל, באיזו זכות/ אתה קיבלת אזרחות!'". (עמ' 97) סיטואציה זו מעמידה באור מגוחך ואף בספק את אוירת האותנטיות שבהוויית הגיבוש שמתוארת בטיולם של חיילי המדור. נמרוד מתווכח עם גייסון על 'חוק השבות' והדיון העקרוני מוסט אל ויכוח אישי כאשר נמרוד מעז לפקפק בשורשיו של גייסון, ביהדותו. נמרוד מזלזל בגייסון ויותר מכך, הוא אינו מקשיב לטיעונו ומלבין את פניו בפומבי: "תראו אותו! בא רק אתמול/ עברית בקושי הוא יודע- / דעות כבר יש לו על הכול!" (עמ' 98). למקום מגיע חייל אחר מהמדור, אלדו לוי שמבקש להגן על גייסון ונמרוד צועק לעבר אלדו "פשיסטים, לאיטליה!" סופה של הסיטואציה היא באלימות, כאשר אלדו המתואר כ"פרא, מסומא", מכה את גייסון שבא להרגיע את הרוחות בוויכוח שניטש בין אלדו לנמרוד. אלדו "מנחית עליו מהלומה/.../דם מאפו, מדיו קרועים." (עמ' 98). הסיטואציה מדמה את משמעותו של המושג הרווח בשפת הסלנג 'מלחמות היהודים',¹⁷ אין הסכמה בין היהודים לבין עצמם. הנושא שבגיננו החלה ההתלהמות נשכח והריב גובר ולובש צורה עד לביטויים של אלימות בין הנוכחים. למעשה, האלימות היא דרך ליישב את הריב ואולי זהו רמז לשאלות פילוסופיות מורכבות וסבוכות, שאלת "מיהו יהודי" ושאלת "חוק השבות" הנרמזות בוויכוח בין השניים שאין להן תשובה המקובלת על כל האוכלוסיות בשיח הישראלי. לפיכך, הפתרון המידי להן לדידו של אלדו הוא אלימות. מנגד, ניתן לומר שהתנהגותו של אלדו נובעת מביקורת סמויה שנרמזת על אופי שירותו של החייל הבודד במדור חינוך והסברה. בניגוד לחיילי המדור וקציניו, שחייבים בנוכחות מלאה ביחידה מדי יום מתואר סדר יומו של גיי כשונה ואחר: "הוא מאחר לבוא בבוקר, / נוהג חירות בעיתותיו, / מקדים לצאת...כי כן, ביוקר/ הוא מחלק משירותיו. / וכבר לא פעם-פעמיים / נעדר מזה יומיים. / נמרוד רותח: בית-זונות! / הוא 'מתעסק בהכנות', / 'קורא ספרים, 'אוסף עוד

¹⁷ מושג שבמקורו הוא שם כתביו של יוסף בן מתתיהו, יוספוס פלסביוס.

חומר" (עמ' 30). מדבריו הלעגניים של נמרוד משתמעת ביקורת על יחס של איפה ואיפה כלפי החיילים-העולים המתנדבים לשירות, שלהם מוענק יחס אחר, ותרני ורך.

מבעים מתמזגים ברומן: ישראליות, ציונות ויהדות

נושאי השיחה בין הדמויות ברומן מגוונים ולכאורה, אין ביניהם מכנה משותף. נושאים מסוימים תובעים שימוש בלשון גבוהה ונשגבת, המאופיינת לעיתים בפאתוס לעומת נושאים יומיומיים שהביטוי שלהם הם סגנון שפה פשוט, שבלוני וריק מתוכן ממשי וממסר. כך למשל, מתקיים דיון בין פרופסור עץ, אורית וגייסון על יהדות ועל ישראליות כאשר הגבולות בין שני המושגים מעומעמים: על פי תפיסתו של פרופסור עץ אין להפריד בין זהות ישראלית לזהות יהודית. לטענתו: "הנהו זה אשר רצינו: זהות ישראלית, מצינו, אינה אלא דמות צדדית/ של הזהות היהודית!.../ דעי לך כי שתי הזהויות/ ירדו להן כרוכות כצמד: / מכתש-עלי, פטיש-סדן, / ואל לנו להפרידן!" (עמ' 62). לדעתו של פרופסור עץ יש בספרות העברית ביטויים רבים לתרבות היהודית כמו למשל ספר התנ"ך, התלמוד, שירת ספרד, הרמב"ם (עמ' 63). טענתו של פרופסור עץ ביחס להווה היא שיש לדון במשמעות הביטוי "זהות יהודית" שאחד ממדדיה הוא לדעתו "מדינת היהודים" ומנמק זאת: "כי מה תפקיד לה, לארצנו? היות ראש חץ מהפכני? / מקלט ארעי? לב רוחני?" פרופסור עץ מעלה סוגיות מהותיות בניסוח פיגורטיבי, מטונימי, ¹⁸ שמדגיש אלמנט מהותי המאפיין את מדינת ישראל, ראש חץ מרמז לאיכות הטכנולוגיה הביטחונית, מקלט ארעי מרמז לסוגיית הקשר בין האדמה לבין היהודים שעלו אליה לאחר רדיפות והשוואה ולב רוחני מרמז למורשת ההיסטורית של עם ישראל בארץ ישראל.

בצד כל זה, מוזכרת העובדה שפרופסור עץ נישא לבחורה לא יהודייה וביחד הולידו בן. על פי ההלכה הילד אינו יהודי אך הוא חי בישראל. על פי הוריו של הילד, היהדות אינה ערך דומיננטי בחייהם אך הישראליות קיימת כעובדה. המסקנה האפשרית שנרמזת מכך שפרופסור עץ נישא לגויה היא כי ליהדות אין מקום מהותי בחייו אך היא קיימת בזיקה לשייכותו לעם ישראל ולמגוריו במדינת ישראל.

לתפיסתו של גייסון ישראליות ויהדות חד הם. הוא מדגיש את הרגשת השייכות למקום כיהודי בין דומים לו ומנמק: "כאן לא צריך הסבר, כי כאן/ כולם אומרים לי 'חג שמח'!" (עמ' 94). הרגשת השייכות היא בסולידריות ובאווירה המשפחתית לכאורה שקיימת בחגים. עניין שטחי סולידריות נבחנת בעיתות מצוקה.

התמזגותם של שלושת המבעים זה בזה באים לידי ביטוי בסיפור משנה המוצג ברומן על נעמי בת הדוד של אפי, אביה המת של אורית. נעמי בת הדוד של אפי יצאה לחו"ל בצעירותה לראות עולם, לבית קרוביה בקליבלנד... (עמ' 154) אך נשארה שם שלושים שנה. הקרובים קיבלוה ו"הסדירו לה משרה/ (בית ספר יהודי, מורה)" (שם). התוספת בסוגריים של המספרת המבקשת לסנן על מעשה העזיבה שנחשב באותה תקופה לערך שלילי המנוגד לסולם הערכי הציוני הדוגל בביסוס חייהם של ילידי הארץ, ה'צברים' במדינת ישראל. גם הטיול שלאחר הצבא מקבל משמעות הומוריסטית-לעגנית משום שהתארך לשלושים שנה ושלא כדרכו של טיול המוגדר לפרק זמן מסוים, זה הפך לדרך חיים. למעשה הישיבה המתארכת בחו"ל של ישראלים התייחסו מדינאים

¹⁸ מטונימיה היא "כיוני חפץ או תופעה ע"י שם או חפץ אחר, או של תופעה אחרת, הקרובים אליהם אם קשר מציאותי ואם קשר מושאל." (אוכמני, 1989, 48)

ומנהיגים ישראלים בכל שנות ההתיישבות היהודית בשלילה וראו בו מעשה בזוי וכינו את העוזב, יורד', כינוי שנתפס כשווה ערך לשמות גנאי בעלי קונוטציות שליליות מהמסורת היהודית, "מתפקר, "משתמד" (אלמוג, 1997, 45). העוזבים את הארץ כונו באות קין 'יורד' (אלמוג, 1997, 401). בשנות השבעים של המאה ה-20 כינה ראש הממשלה יצחק רבין ז"ל למשל את העוזבים, "נפולת של נמושות" (מרגלית, 2012).

תגובת הציבור לנישואיה של נעמי והישארותה בארה"ב היא שלילית לעומת אביה של אורית שמתייחס אליה באופן אישי ואינו מתייחס לעניין האידיאולוגי. קרוביה וידידה "נדים" / אין לנו עסק עם יורדים! אמנם אפשר למכור מולדת-ארץ/ תמורת שווה-כסף של מעות?/עינו לא פעם, עד דמעות. " בהגיעה לגולה, לקליבנד, זוכה נעמי ליחס חיובי ולבבי מצדה של הקהילה היהודית. המספרת מציינת שהקרובים עסקו במטרה חשובה, מציאת חתן לנעמי. מאמציהם נושאים פרי והם מכירים לה חתן יהודי מבוסס ומשכיל, רופא שיניים ש"דבר ממנה לא יחסיר". (עמ' 154, בית כ). בדוגמה זו ניתן לראות שישנה השקה בין שני המבעים. במרחב הישראלי כל אחד מן המבעים זוכה ליחס אחר. הישראליות זוכה ליחס חשוב לאין ערוך מן היהדות שכמעט שאינה נזכרת. הישראליות היא החשובה וביטוייה העיקרי הוא מגורים ואחיזה במדינת ישראל כאשר עזיבה למגורים בחוץ לארץ זוכה לגינוי עד כדי בגידה בערכי המולדת וללשון בוטה "נפולת של נמושות".¹⁹ יהדות במישור האישי וישראליות שזוכה לגינוי של הפונקציה הסמכותית הגבוהה ביותר בממסד הישראלי, ראש הממשלה. יש לדברם אימפקט מודגש מאחר שראש הממשלה היה צבר, שגדל בבית ציוני ועסקני ולאורך תפקידים בחייו מנעוריו ועד למותו עסק בתפקידים ציבוריים-ממלכתיים. קישור לקוח של רבין.

בן דודה של נעמי, אפי (אביה של אורית הגיבורה), הוא היחיד שעומד לצדה, אינו מבקר את עזיבתה ומעודדה והיא זוכרת לו את זה וכשהיא מגיעה לבקר את אמה של אורית, היא מבקשת לגמול לו בעלייה לקברו של אפי. בנוסף, בסיפור משנה זה ניתן לראות רמז מטרים לעתידה של הגיבורה ולאפשרות העתידית שבו תהיה רווקה ללא בן הזוג האפשרי היהודי, גייסון, שנשאר להתגורר בארץ.

מבעים נוספים בולטים של מיזוג ערכים מן היהדות, הציונות והישראליות ניתן לראות בתיאור הנופים העירוניים בעיקר של העיר תל אביב. כך למשל ציון של שמות של רחובות המעידים על מיזוג של ישראליות, יהדות וציונות: מתוארים רחובות תל-אביב, "ארלורוזורב פינת רני"ק" (76), שדרות דיזינגוף (שם, 77-78), שיינקין, אחד העם (78), רוטשילד (79) ועוד. כמו כן מתוארים הנופים המאפיינים את רחובות העיר. למשל, "עצי שקמה" (77), מדרכות שלא גורפו בו העלים (77), ספסלים, דלתות זכוכית (77).

מצוקת החנייה הידועה בתל אביב מתוארת בחריזה שתורמת למקצב בעל חן וקלילות. כך למשל, מצוינת בעיית מציאת מקום חנייה בשדרות רוטשילד כמו בכל רחוב אחר בעיר: "צפיפות-ידה בכל מגעת, / אך אין לך תאניה/ רבת תלאות ומייגעת/ כבעיית החנייה: / מכוניות דמומות מנוע/ עומדות להן כבושות, בלי נוע, / אחת, צולעת-ירכה, / טיפסה על שפת המדרכה." (79). נראה שעל אף

¹⁹ הביטוי אינו שמיש בשיח הישראלי כלפי תושבי מדינת ישראל שעוברים להתגורר בחו"ל. כיום מאחר שחלו שינויים טכנולוגיים רבים בתחומי המחשב(אינטרנט), תעופה, וכלכלה. ביטויים כמו מעבר או 'רילוקשיין' (שמציינים מעבר מגורים מהארץ לחו"ל מטעם מקום העבודה), מקובלים כיום. לרוב ההתייחסות לביטוי כלפי אלו שעוזבים להתגורר בחו"ל היא של הערכה אם כי אין יודע אם בתום החוויה בין העובד למעביד ישוב העובד להתגורר במדינת ישראל. ראו למשל, למדני, 1983, 462-478.

שהדוברת מלינה על מצוקת החנייה היא משלימה עם המציאות בבחינת "אם אינך יכול להם- הצטרף אליהם". ההקשר שבו מוזכרים שמות הרחובות, הקרויים על שמם של אישים מן ההיסטוריה היהודית, מרמז לכאורה, להנמכה שעשויה לייצר גיחוך וקומיות. אולם למעשה מעבר לעיסוק הקליל בנושא מצוקת החנייה וחסרונותיה של העיר, השימוש בשמות האישים המשולבים בחיי העיר התוססת והדינמית מרמז להבעה עכשווית, ישראלית, שיש בה הגשמה של התפיסה הציוני הלכה למעשה. בעיר מתקיימים חיים דינמיים ותוססים, ריבוי המכונניות מעיד על ויטליות וגם השימוש בשמותיהם של מנהיגים ציוניים בחיי היום יום ובהקשרים של שמות רחובות ומצוקת חנייה היא הוכחה למבע ציוני ויהודי דה פקטו.

מיזוג מבעים בתרבות העברית- שירה ומשוררים עבריים

מבע נוסף בולט של מיזוג מבעים מהיהדות, מהציונות ומהישראליות בא לידי ביטוי בהרמזים ובשיבוצים משירתם של משוררים קאנוניים, יהודים וציוניים שהוכתרו כמשוררים לאומיים בשל הטקסטים הפואטיים שכתבו. כך הדבר בא לידי ביטוי בכתיבתה של הדוברת בניסוחים המתכתבים עם שירתם של משוררים מן השירה העברית המתחדשת, כמו ביאליק ואלתרמן המייצגים בשירתם תקופות שונות מכוננות בחיי העם. ביאליק הוא משורר בן תקופת התחייה, טרם הקמת המדינה (הרשב, טז, 2000). כך למשל, נפתח הקנטו החמישי בוידוי של המספרת: "טיול! משכונני וארוצה/ וכבר אצאה עם כולם. / הלב כבר משתוקק: החוצה! / אל אור השמש! העולם! /...עודי ילדה תבעתי: חוץ!" (עמ' 101). הסגנון של הפואמה הקנונית "זוהר" של ח"נ ביאליק ניכר בשורות אלו וניתן לראות זאת גם בביתים ב, ג, ד, ה, ו שבקנטו החמישי. גם בקנטו השמיני מופיע בצדו ציטוט מכותרת שירו של שאול טשרניחובסקי "אומרים" ישנה ארץ" (עמ' 167-170)²⁰ יש פנייה לשירי ביאליק כמו "הקיץ גווע" ו"זוהר": (ט) "היו ימים, בקיבוצי.../הקיץ! ראשיתו תבטיח/ שבעת מיני טוב וברכה: / מימי הזוהר בברכה, /...ואור [...]. ואור עד לאינסוף. (עמ' 167-170).²¹ מוטיב האור לאופניו השונים נשען אף הוא על יצירתו זו של ביאליק: "בים רסיסי קרעי רקיע/ פורחים בתכלת שברירים/ וזוהרים בסנוורים" (בית ל', עמ' 116). גם בבית ל"א ניכרת ההתלהבות הביאליקית שלשונה היא של שגב ופתוס: "אל השדה! אל כר פתוח! / בדשא מתנוצץ תרביץ. / האור – תזזית. הוא לא ינוח, / בכל שתתבונן הוא רץ; " (לא, עמ' 117). מוטיב האור המופיע בצורותיו הנשגבות- קבליסטיות וייחודיות ב"זוהר" של ביאליק בא לידי ביטוי נרחב גם ברומן שלפנינו, בבית לב גם מוטיב המים וההשתקפות במים כמימיס לחוויית הממשות בא לידי ביטוי בבית ל"ב (שם): "ושוב חלקת המים נחה. / רק כפל בבואה שלווה/ של אלונים כבדי עלווה." כשם שהאור המיוחד מתואר אצל ביאליק כחלק מכוון שנוצק עוד בילדותו ובסביבת ילדותו (ברזל, 1989, 32), כך גם מתואר מוטיב האור בסביבת ילדותה של אורית. בקיבוץ היא חשה רוגע ושלווה. אלא שרוגע זה יסתבר בהמשך כהיפוכו של הרגע המאכזב שבו יתחוויר לגיבורה שגייסון אינו חש רגשות של חיבה אליה ואינו מעוניין בקרבה פיסית.

על פי רבים משיריו הסתמן ביאליק בעיני חוקרי הספרות העברית כנביא הצופה במתרחש בעולם היהודי, מוחה ומבקר באמצעות שירתו על התופעות החברתיות הבולטות המאפיינות את התנהלותה של הקהילה היהודית שחי בקרבה (לחובר, תשכ"ד, א', 493). בחירתה של ערד במשורר הלאומי אינה מקרית אם כן. השיבוצים משירתו הם אמנם מתחום הטבע והנוף אך בקריאה

²⁰ וראו גם שירו של טשרניחובסקי, טשרניחובסקי, תשכ"ט, 210-211.

²¹ כך ב"זוהר" של ח"נ ביאליק: בבוקר עם שמש עודני תפוש תנומה- / וחפזו לחלוני ודפקו- לי: קומה! / ...ובטרם אתנער/ מחזיון הבוקר-וקרצו לי: מהר!" (ביאליק, 2004, 195-202).

חתרנית הם משקפים את עמדתו הייחודית של הדובר הביאליקי. גם ערד מבקשת לעורר עניין בתמונת הנוף שהיא מתארת. מתחת לפני השטח פועלות הדמויות, אורית, ג'ייסון, אילנה הקצינה ועוד, בהקשרים של מקום, מורשת ומאויים אישיים.

נופים בארץ כמבע פואטי המבשר על חומריה של מורשת ישראלית

בתיאורי הנוף של תל אביב מרבה המספרת אף לצטט משיריו של המשורר נתן אלתרמן, שנחשב למשורר הלאומי בדור המדינה (לאור, 2013, 527): "אז נומה, מלך, נומה לך, / נום גם אתה, פרופסור עץ. / נומי, העיר שלא נדמה." (ערד, 2003, 51). החריזה מאפיינת את שירת אלתרמן ואת פזמוני הרבים ומופיעה גם בדברי המספרת לאורך הטקסט כולו מקרבת את הטקסט לקורא. חוקר הספרות עזריאל אוכמני טוען שהחריזה כאמצעי רטורי "חיזק את היסוד הצלילי שבשירה וקצב את טוריה ואת בתיה. תפקידו הוא בעיקר ריתמי, אך הוא גולש הרבה מעבר לזה: ע"י הפיכתו שתי מילים-משמעויות שונות, או שתי מילים-תמונות שונות, לאחדות, הוא מעניק לשיר עומק ע"י חשיפת שכבותיו החבויות." (אוכמני, 1990, א', 181). כלומר, החרוז עשוי לשוות לטקסט אווירה עליזה, קלילה, לכאורה אך יש לבדוק את המשמעויות שמעבר למצלול. שיריו של אלתרמן כבשו את הציבור במדינת ישראל, בין אם הפזמונים שכתב לבידור הקל ובין אם בשירי הטור שלו בעיתונות היומית שבהם הגיב על אירועי השעה הלאומיים (לאור, 2013, 264-429) כאמור נודע כמשורר לאומי בשנים שבהן היה תומך נלהב בשלטונו של דוד בן גוריון. נראה כי המספרת, הצעירה על פי חוויותיה האישיות המשובצות בדיגרסיות הרבות, משבצת רמזים משירת אלתרמן. זה הוכתר כמשורר לאומי בגיל צעיר ובשיבוצים משיריו מבקשת המחברת המשתמעת לרמוז לאנלוגיה בין התקבלות הטקסט שלה לבין הטקסטים של אלתרמן המשורר הלאומי ששקפו את מעורבותו בחיי המדינה הצעירה. אף היא, כסגנונו של אלתרמן בשירי הפזמונים ובשירי הטוב שלו שדנו באקטואליה (לאור, 2013). נוקטת בשימוש בחריזה ובכך נוצר טון הומוריסטי המקרב את הקורא אל הטקסט. בנוסף, החריזה שמייצרת הומור מאפשרת למחברת המובלעת להביע מסרים ביקורתיים, ציניים, וכל זאת באווירה שאין בה כדי לאיים על הקורא ולכאורה אינה מרמזת על התפנית בהמשך העלילה (בדידותם של הגיבורה ודמות המשנה והשכול שפגע בקצינת המדור האופטימית).

יחסייהם של אורית וג'יי כמייצגי לעומתיות: ישראליות מול יהדות

אורית הצברית וג'ייסון משרתים באותו מדור כחיילים בצה"ל. אורית היא ילידת הקיבוץ, שהוא הסמל בעל ההדהוד החלוצי המובהק בתרבות הישראלית המייצג גם שורשיות. היא עושה מסלול שהצבר הממוצע עושה באופן ברור מאליו, והולכת בתלם של לימודים תיכוניים, שירות צבאי מלא ולאחר מכן הגשמה עצמית ברוח התקופה, נסיעה לחו"ל לתקופה לא ידועה ושמירה על קשר ועל שגרת ביקורים אצל בני המשפחה בארץ. ג'יי לעומתה, יהודי יליד קנדה, שגדל ולמד בקנדה לימודים גבוהים, הצטיין ומצבו הכלכלי היה מבוסס. מושג "אי הלימה" מתחום הפילוסופיה שמבהיר את האופן שבו נוצר ההומור עשוי להאיר על מערכת היחסים הפרדוקסלית שבין אורית לג'יי: "קשר המאחד שני אספקטים או יותר שמעצם טיבם אינם ניתנים לאיחוד." אי הלימה עשוי להיות בין המופשט לגשמי, בין העיקר לטפל, בין החי לאוטומט, בין תביעות המציאות לעקרון העונג" (גריפל וגונן, 1991, 359).ⁱ הגדרה פילוסופית זו מציעה כי ההומור עשוי להיות חתרני ובעל כוונה שונה מזו הנראית עין. אורית וג'יי נמצאים זה לצד זה במהלך שירותם הצבאי, לא מבחירה, אלא משום ששובצו כל אחד לתפקידו במדור הסברה וחינוך. ג'יי מתרחק מאורית ומסתייג ממנה ומתנגד

לעמדותיה על ישראליות ויהדות בעוד שאורית מתאהבת בגיי למן היום הראשון שהוצב במדור כחייל. היא מצדה, משתדלת למצוא חן בעיניו, ללוות אותו בצעדיו הראשונים בצבא ובשעות הפנאי אך ללא הועיל.

באמצעותו של מבע יהודי עממי מתחום המיסטיקה מנסה המחסרת המובלעת להתמודד עם יחסיהם של השניים: בצר לה, מנסה אורית לעשות כישוף כדי לשכוח את גיי: היא יוצרת בובה בדמותו במו ידיה והורגת אותו, וכך מבטאת את רגשותיה המעורבים, אהבה ואכזבה, כעס על האיש שבו התאהבה: "אורית בוררת גוש חימר: / כדור לגוף, חרוז-גולגולת, היא מכיירת דמות של גולם. / אישון זעיר, יצור זעום, / שוכב, אינו חושד במאום... / גוויה בכף ידה מונחת- / אורית אז קמה להרוגה. / תנעץ בה חרב מסרגה: / חזור ושוב תוסע המחט, / עד שלבסוף יוכרז חלל, / לעולמים- ועד בכלל." (בית יא, עמ' 150). אריאלה קרסני מתייחסת לאחת מההגדרות לגולם וטוענת כי "לפי אחת ההגדרות, גולם הוא ברייה, שנוצרה שלא כדרך הטבע, אלא בכוח פעולה מאגית, באמצעות שמות קדושים. התפתחות רעיון הגולם ביהדות – מופיעה בפרשנות המאגית ל'ספר יצירה' וברעיון, שבדיבור ובאותיות יש כוח יוצר." (קרסני, 2007, 209). מוטיב הגולם שיש לו פיתוחים רבים בספרות היהודית העממית ומאופיין באלמנט של מיסטריות ומעשה על מציאותי (רוזנברג, 2001), מקבל ביטוי הומוריסטי-מקאברי במעשיה של אורית, שחומרי המציאות אינם מספיקים כדי לקרבה לגיי. גולמיותו של גיי מתבטאת בחוסר הבנתו או בחוסר רצונו להבין את רגשותיה של אורית כלפיו. הוא אינו נוקט מעשה אלים נגדה והפסיביות שלו הפוכה לזו של הגולם. דווקא אצל אורית בא לידי ביטוי כעס רב במעיכתה את הבובה שהיא יוצרת במו ידיה, כמו סיפור האהבה שנטווה בדמיונה על גיי.

המספרת הכול יודעת והמתערבת כתורמת למבעים הומוריסטיים על יהדות, על ציונות ועל ישראליות

מספרת מתערבת

נוכחותה של המספרת מורגשת לרוב בסיטואציות המתוארות ברומן שלפנינו. לעיתים היא מתערבת בנעשה, משהה את העלילה ושוטחת את עמדותיה אגב סטייה לכאורה, מן ההקשר הקונטקסטואלי. חוקר הספרות גרשון שקד מציין כי יש זיקה בין הומור לבין דמות המספר הסוטה מן העלילה. בספרו **שחוק ודמע** מציין שקד כי "המספר מצטיין בריבוי של סטיות מכלילות. הסטייה וההכללה עשויות להביא בצורות שונות לתפיסה קומית..." (שקד, 1965, 66).

המספרת המתערבת ברומן זה מרבה להתערב ולהביע את דעתה גם כשלא נשאלה ושאיף שלכאורה, אין זה מתבקש מן ההקשר בטקסט. מעורבותה והתערבותה של המספרת בעלילה היא חיזוק לעמדה שעולה ברומן על מנהגם של הישראלים להתערב שלא לצורך זה בענייניו של זה. היא נמצאת מעל הדמויות ובתוך כך היא מפקחת על סדר יומן, משגיחה עליהן. למשל, היא מדווחת בסיטואציה שגרתית, שאין בה לכאורה משום ייחודיות, בעת שאורית פורשת לישון, היא המספרת פונה לקוראים ולגייסון: "מה?! עודנו ער?! לך גם אתה לישון. מהר!" (עמ' 51, בית מו)

ככל מספר בטקסט הספרותי גם מעמדה של המספרת בטקסט הוא מעל הדמויות המתוארות. היא שמוסרת את הדברים, בדרכה ובסגנונה.²² כך למשל, המספרת פונה לגרמי הטבע כמו למשל לשמש, מאנישה גרם זה ומציינת את שליטתו במידת החום והאור על פני הארץ: "שלום גם לך,

²² על דמות המספר ראו למשל אבן, תש"ס, 65-80.

גבירתי השמש, / אשר סובב על פי תור/ על פני הארץ ורומשת/ למי מגיע חום ואור. " (52, בית מז).
 ההאנשה של השמש ופנייתה של המספרת אליה יוצרת קלילות ומעלה בת שחוק. בנוסף מרמזת על
 מעמדה העליון של המספרת, על ידי האנלוגיה שיש להקיש מציון עוצמותיה של השמש כגרם מכונן
 לבין יכולותיה של המספרת הכל יודעת. בדומה לשמש, אף המספרת היא בעלת יכולת לחדור לגופם
 של דברים, להאיר על כל עניין ועל כל סוגיה.

דיגרסיות של המספרת כאמצעי הומוריסטי חתרני

מאפיין נוסף של מספר שבא לידי ביטוי ברומן היא נטייתה השכיחה של המספרת לסטות
 מהסיטואציות המסופרות. יוסף אבן מסביר כי הסטייה, digression, עשויה להיות "לצורך דיון
 רפלקטיבי, שאינו מקדם את העניין המופסק ולעיתים פורשת הסטייה תמונת נוף רחבה השונה
 מאוד באווירתה ובנעימתה מן הקטע המופסק על ידה." (אבן, תש"ס, 112). אבן מציין שהמספר
 מציג לעיתים קטע כלשהו כסטייה, ואף מתנצל בפני הקורא. (שם) כלומר, עשויה להיות סטייה
 מכוונת של המספר, חתרנית, מובנית מראש לשם הצגתה של עמדה מסוימת. המספרת ברומן מרבה
 לעשות כן, לסטות ולהתנצל, תחבולה אמנותית זו מעוררת פליאה ועם זאת, החריזה מכוונת לעמדה
 סלחנית וקלילה שיוצרת את הגוון ההומוריסטי. כך למשל, כשאורית עתידה להיפגש עם פרופסור
 עץ הידוע, מניחה המספרת שהקורא שואל "ספק רק מתלוצץ, /ספק שואל בקול פלגמטי: / מי זה
 בכלל פרופסור עץ?" (ערד, עמ' 44) לצורך כך, המספרת סוטה מהעלילה ואף מסבירה לקורא על
 האילוף שבהשתייטה-היא מאפשרת לקוראים בקריצה הומוריסטית "אשר בקיאים בחומר"
 "שידלגו-נא, אדרבא, / אל התחלת השיר הבא." ומעודדת אותם לכך. יתר על כן, המספרת ערה לכך
 שקוראיה אינם מכירים את פרופסור עץ אך המידע עליו, הסטייה, אלול להסיט את הקוראים מן
 העלילה ולכן היא פונה אליהם בפליאה אך מעדיפה להציג את המידע עליו ובכך נרמזת ביקורת
 לאופקיו התרבותיים של הקור: "כלום שוב עלי לסטות עכשיו, / לסקור מעט ממעשיו? / קוראות,
 קוראים, סליחה אין –אומר. / אנא הבינו, אין ברירה, / עלי לשנות משנה סדורה." / (שם). כמספרת
 מניפולטיבית, האמונה על התחבולות הספרותיות, היא מבצעת סטייה בתוך סטייה, וגם לכך יש
 תרומה להומור. באמצעות שרשרת הדיגרסיות מתאפשר למספרת, ולמחברת המובלעת, להביע
 עמדות ולבקר את קהל קוראיה שאינו מכיר חוקרים ידועים (כפרופסור עץ) באווירה קלילה
 לכאורה.

הסטייה עוסקת לעיתים רבות בהבאתם של פרטי מידע לכאורה, שוליים ושאינם מן העניין.
 כך למשל, הפרטים המובאים על אנשי המדור, בייחוד הפרטים האישיים על הקצינה אילנה ועל בנה
 תום (עמ' 27). תיאור יחסה הדאגני של אמה של אורית אליה כאל ילדה קטנה (עמ' 75), תיאור על
 הצפיפות שברחובות העיר תל אביב (עמ' 79) ועוד. אבי גריפל ורות גונן עמדו על ההומור ותפקידו
 בשירי ילדים אחת מטענותיהם היא כי על פי Spencer מצב של אי הלימה יוצר הומור בין עיקר
 לטפל (גריפל וגונן, 1991, 359). המספרת מרבה בהרחבתם של פרטים ובדיגרסיות עד כדי מתן משקל
 שווה לפרטים שעוסקים בעלילה ובהתנהלותן של הדמויות הראשיות. אי ההלימה הזו תורמת לגוון
 ההומוריסטי בשלושת המבעים, היהודי, הציוני והישראלי.

דיגרסיה אחרת בעלת גוון הומוריסטי הוא כאשר המספרת מתארת את הטיוול של חיילי
 הענף לצפון ונוקבת במושג מימי המחחרות "כיתה", כך, "נוסעת לה כיתה ושרה" (עמ' 109) כדי
 לרמז להווי יחידה שעובר כחוט השני עוד מתקופת המחחרות. בספרו **הצבר-דיוקן** עומד עוז אלמוג
 על שורשיה של אחוות הלוחמים וטוען כי למלחמת העצמאות נודעה "השפעה מכרעת על האחוה

הצברית, כיוון שהיא הולידה אחוות לוחמים שעצמתה הרגשית רבה. " (אלמוג, 1997, 377). אחוות הלוחמים נובעת מלחימה בשדה הקרב וחוויות מורכבות של אבדן חיי אדם, פציעה והתמודדות עם מצבים מסכני חיים. ערך רעות הלוחמים חודד לטענתו של אלמוג בהווי הפלמ"ח ש"טיפח אותו ועשה אותו לערך יסוד בתרבותו הצבאית (אלמוג, שם, 379). ניתן לראות כי ההווי הצה"לי המתואר במדור חינוך והסברה הוא המשך להווי שהיה נהוג בימי הפלמ"ח. על זאת לענף החינוך הווי ייחודי משלו שעליו אחראי קצין החינוך של היחידה סגן אלוף בן-שמן "חת-חת, שומעים?", שאחראי לשירתם של חיילי המדור.

אף בעניין ההווי הצבאי ותכניו מביעה המספרת מביעה את עמדותיה. למשל, אלו על שירי ארץ ישראל האהובים עליה, כדוגמת אלו שמבקש סגן אלוף בן-שמן מחיילי המדור לשיר בטיול "שירה כזו אשר אהבתי/ זה כבר איננה באפנה!" (עמ' 119). דיגרסיה זו נאמרת כהערה אישית של המספרת על טעמה בזמר העברי. היא מביעה את קורת רוחה מהאקלים החברתי השורר במדור כמייצג את הרוח האופיינית בשירות הצה"לי בכלל כחלק ממורשת הצבר המסמן את הישראליות החדשה. אלמוג מציין כי "המסגרות הביטחוניות עצמן לא הסתפקו בפעילות הצבאית הייעודית, אלא עסקו גם בפעילות חינוכית ואידאולוגית." (עמ' 66) ערד מתארת את אורח החיים של אנשי המדור בבחינת "נאה דורש-נאה מקיים", הם אמונים על כתיבתן של חוברות הסברה בנושאי אהבת ארץ ישראל, ערכים ומורשת עבור חיילי הצבא ומפקדיו ואף בפועל, הם מקיימים את ההווי ולהכיר את המורשת שאותה הם מנחילים, בטיול לצפון.

טשטוש המבע הישראלי-רחוק מן העין רחוק מן הלב?

האפשרות הטרגית המוצעת ברומן זה, המתייחסת ליהדות ולישראליות ולהקשרם למרחב ולסוגיות הקיום של העם היהודי במדינת ישראל, באה לשיאה ברומן בסיטואציה המתארת את התארגנותה של אורית לנסיעתה חזרה לקנדה, מקום בו קבעה את מגוריה. בישיבתה במטוס בתחילת הנסיעה, אורית מעיינת בעיתון שחולק ובו דיווח על אירועים אקטואליים, ביניהם סיקור של הפיגוע שהיה ביום האתמול. לכתבה נלווית רשימת שמות הנרצחים בפיגוע, ביניהם שם של ילד "תום כץ, בן עשר, גבעתיים"; " (עמ' 190). השם מהדהד בזיכרונה של אורית אולם היא איננה מתעכבת על ההקשר של השם, זה שהכירה מחוויית השירות הצבאי. שמו של ההרוג בן העשר הוא בנה היחיד של סרן אילנה כץ ראש המדור במפקדת קצין חינוך: "תום כץ, בן עשר, גבעתיים; / תום כץ? השם נשמע מוכר. / תמשוך שמירה מעליה: קר." (עמ' 190). הקור ששורר במטוס המתואר בסמיכות לכתבה על אירוע הפיגוע ועל המתים מרמזת לטון מקאברי ואולי אף ליחסה הסובייקטיבי של אורית למוות מילדותה, התרחקות ושתיקה.²³ גם תגובתה כלאחר יד, לאחר העיון ברשימה מקבילה לקור השורר במטוס ומחזקת את הניתוק מההוויה במדינת ישראל. מקום ההתרחשות של הסיטואציה, במטוס שנמצא בין שמיים וארץ, לא כאן ולא שם, מחזקת את ריחוקה הרגשי מהאירועים המדווחים בעיתון ומהאינדיפרנטיות המשתמעת. רשימת שמות הנרצחים מייצגת את המציאות הישראלית המורכבת והקשה שממנה התנתקה אורית בבחירתה להתגורר בקנדה, הקרה גם היא באקלים

²³ שהרי מילדותה היא יתומה מאב, עובדה שזוכרת מספר פעמים ברומן בהקשרים המזכירים את אמה של אורית ואת הרחמים של המספרת על האם האלמנה. ראו למשל עמ' 43: "אפרים, לו ראית, / היא מחניקה לה אנחה/ על בעלה, שלא זכה."

המאפיין אותה.²⁴ חוויית השירות הצבאי נדחקה ונשכחה ופעולתה של אורית המתכסה בשמיכה משום הקור שבמטוס שמפריע לה, הוא אנלוגי לתגובתה לידיעה, לכך שאינה מתעמקת בשמו של ההרוג בן העשר ששמו הוזכר פעמים במדור שבו שירתה, בייחוד כשהיה חולה ואמו, אילנה הקצינה, נאלצה לצאת מוקדם כדי לטפל בו.²⁵

במאמר "הומור בחדשות הרדיו" עומדים רפאל ניר ויצחק רועה על אמצעי העיצוב הסגנוניים ליצירת הומור. אחד מהם היא ההתערבות הסגנונית של המספר שעשויה ליצור לעיתים אי-תאימות (incongruity) (ניר ורועה, 1986, 158). את עניין אי-התאימות אבקש לשאול לתחום הלשוני בטקסט ולמשמעויות הכפולות שהוא מייצר בקריאותיו השונות של הטקסט: השימוש במלה 'קור' נזכרת בסיטואציית ישיבתה של אורית במטוס (ערד, 189). לדידה של אורית, מציינת המלה את הטמפרטורה הנמוכה השוררת במטוס. אולם לדידו של הקורא תחושתה של הגיבורה יוצרת אירוניה שכן, המלה 'קור' מסמלת באופן פיגורטיבי את הקרירות, האדישות ואת כהות החושים של אורית כלפי ההדהוד האסוציאטיבי שכשל בתודעתה; אזכור שמו של תום כן, בנה של סרן אילנה כן בין רשימת המתים המופיעה בעיתון. הקור השורר במטוס מקבל אם כן, משמעות של קיפאון המוות.

סיטואציה זו עשויה לרמז לנימה סרקסטית באשר לריחוק האפשרי הרגשי שעשוי להתקיים אצל ישראלי שמתגורר בחו"ל לעומת אלו שמתגוררים בארץ וחשים על בשרם את מחיר המציאות המורכבת.

Sarcasm in common parlance is sometimes used as an equivalent for all forms of irony, but it is far more useful to restrict it only to the crude and taunting use of apparent praise for dispraise: "Oh, you're God's great gift to women, you are!" The difference in application of the two terms is indicated by the difference in their etymologies; whereas "irony" derives from "eiron," a "dissembler," "sarcasm" derives from the Greek verb "sarkazein," "to tear flesh." An added clue to sarcasm is the exaggerated inflection of the speaker's voice.²⁶

ההומור השחור שמקורו בז'אנר ה"קומדיה השחורה", אינו מביא עניינים לידי סיומם. הוא חסר ערכים ומציג לפנינו אנשים, שהם יותר אוטומטיים מאשר בני אדם (ברנהולץ, 1976, 72). בהומור השחור הנרמז בסיטואציה זו נרמז הריחוק של אורית מעיסוק בנושאים 'החמים', אלו שעולים לסדר היום מכורח המציאות הכפויה לעיתים על אזרח המדינה. הקור שהתפרש לעיל כמוות, מציין אף את חוסר החיות של אורית בחייה החדשים: היא חיה כאוטומט, כך, עולה לטיסה, מעלעת בעיתון באופן טכני (שהרי אינה מתעמקת בהדהוד שעולה בזיכרונה לשמו של תום) ואחר מתכסה בשמיכה משום הקור ששורר במטוס. גם ההתכסות מסמלת אסקפיזם, בריחה מהמציאות במרחב הציבורי שלה. הפעולה האוטומטית יוצרת צחוק לטענת ברגסון, ואולם בסיטואציה זו המציינת את

²⁴ אחד מן השיקולים של ג'ייסון לעלייה ארצה הוא הצמא "לאור ותכלת" לעומת קנדה המתוארת כ"כפור וחשכה" (עמ' 38).

²⁵ אילנה יוצאת מוקדם כי "לתום יש כנראה אדמת..."/ (משמע- היום כבר לא תשוב.../אם כן, הביתה! בלי עיכוב!). כמו כן תמונתו של תום הפעוט נמצאת על שולחנה של אילנה "בבואתו המצלמת, מביט בה תום, פיו משורבב, מוכתם בשוקולד חלב." (בית מא, עמ' 27)

²⁶ M.H.Abrams, *A Glossary of Literary Terms*, Heinle & Heinle, USA, 1999, 136.

מותו של ילד מקבלות הפעולות האוטומטיות של הגיבורה משמעות מצמררת, ביקורתית מאחר שאינם חודרים לתודעתה. הם משתהים לרגע קל על סיפה ונשכחים-תיאור שיוצר משמעות עכורה ועגמומית.

תרומתה של החריזה ברומן המחורז

כפי שצוין לעיל, הרומן כתוב בפרוזה מחורזת, והינו במבנה של שמונה פרקים המכונים קנטואים, מושג הלוקח מתחום המוסיקה "בל קנטו", כלומר, "שירה יפה"²⁷. בכל קנטו כארבעים פרקים. מבנה הטקסט הוא כמבנהו של שיר: זה מורכב משורות קצרות, שוות באורכן בדרך כלל ומחורזות.²⁸ השימוש במושג מתחום המוסיקה, 'בל קנטו' והשימוש בחריזה שתורמת למוסיקליות, לריתמוס קבוע, משווה לסיפור מצד אחד אווירה של סדר ושגרה מונוטונית המאפיינת את השירות הצבאי. הריתמוס והקצב הפואטי נלווה לתיאור סדר היום הצבאי של הדמויות המתוארות. בנוסף, החריזה משרה גם אווירה של רוח נעורים הפונה לדמויות הצעירות, רובן חיילים וחיילות המשרתים בצה"ל. האווירה הקלילה לכאורה עשויה לרמז לכך כי העמדות המובעות בו אינן מחייבות את הדמויות ו/או את הקורא. הודות לחריזה, הנמען עלול להתרשם שמדובר ביצירה מבודדת וקלילה, ובכללם אף העניינים המהותיים שעולים בסיפור נושאים לכאורה, גוון של קלילות. טענתה של ברנהולץ לעיל כי על מנת שהמחבר יוכל להעמיד מספר ערכים חברתיים ומוסריים לביקורת (המזמינה בחינה מחודשת) "חייב להופיע אלמנט אירוני ביצירה". (ברנהולץ, 1976, 40), מקבלת עתה משנה תוקף.

סיכום

במאמר זה הודגמו מבעים בעלי גוון הומוריסטי של יהדות, של ישראליות ושל ציוניות ברומן המחורז **מקום אחר ועיר זרה** הרומן שלפנינו הציג את המבעים האלו ואת השינויים החלים בהם באור הומוריסטי ומכמיר לב.

במרכזה של עלילת הרומן הוא סיפור אהבה שלא ממומש בין חיילת צברית, אורית הגיבורה לבין החייל שעלה מקנדה והתנדב לשירות צבאי, גייסון. על אף מאמציה לכבוש את לבו של גייסון, ציפיותיה של אורית נכזבות. באופן פרדוכסלי, בשלב שבו גייסון כמה לקשר עם אורית, זו איננה נמצאת עוד במרחב המשותף ומעייניה אינם נתונים לו עוד. סיפור היחסים בין השניים מלווה במבעים רבים ומגוונים מיהדות, מציונות ומישראליות. לעיתים ניתן להצביע על המבעים כבעלי אפיון ייחודי משלהם ולעיתים המבעים מטשטשים ומתמזגים לכדי מבע משולב ומורכב. אורית המייצגת צבריות וסקרנות, מקבלת כנציגת המדור את גייסון העולה החדש, שיהדותו ותפיסותיו הציונות מביאות אותו למעשה העלייה. היא נוסעת לעבוד בקנדה עם שחרורה ומתגוררת שם בעוד שגייסון מתגורר בישראל. ניתן לומר שמקומות מגוריהם והחילוף שחל בהם הם אנלוגיים ליחסים המורכבים שבין אורית לגייסון. גם דמויות אחרות שחייהן מאופיינים במבעים של יהדות, ציונות

https://he.wikipedia.org/wiki/%D7%91%D7%9C_%D7%A7%D7%A0%D7%98%D7%95 ²⁷

²⁸ למשל בבית א', בקנטו ראשון החריזה היא צלובה א', ב', א', ב' וגם צמודה: ג', ג', ד', ד': "טעות-לעולמים חוזרת, אך מי אותו המנוול/ שהתרשל, ובחבורת/ שכח לשים סיווג 'מוגבל'!/: מצא סידור יעיל ונוח: / יואילו אחרים לטרוח... / מדוע כך להתאמץ?! / הרי טרדה שאין לה קץ: " (בית א, עמ' 7). (ההדגשות שלי -ע.מ.כ). על החרוז כאמצעי רטורי ראו ע' אוכמני, **תכנים וצורות לקסיקון מונחים ספרותיים**, ספרית פועלים, תשע"א, כרך א', 180-190.

וישראליות נותרות במרחב האישי שלהן, ביגונן, כך, אמה האלמנה של אורית, ראש מדור חינוך אילנה כץ. נראה שאין במבעים כדי לרפא את כאבו של היחיד. מבעים אלו על אף שמטרתם לאחד ולעורר הזדהות, עשויים לעורר גיחוך בהקשרים של היחיד, לאור ההבדלים שבין תפיסותיהם של אורית וגייסון. מבעים אלו אינם מביאים לאיחוד רומנטי בין השניים. עם זאת, הם שרירים וקיימים כחלק מתבניות נוף עירוני, כחלק משיח ומסגנון חיים של הישראלי-היהודי בכל מרחב שבו הוא מתקיים, בארץ או מחוצה לה.

מקורות

אבן, יוסף (תש"ס), **מילון מונחי הסיפורת**, ירושלים: אקדמון.
אוכמני, עזריאל (1989) **תכנים וצורות, לקסיקון למונחים ספרותיים**, תל אביב: ספרית פועלים, כרך ב'.

אלמוג, עוז (1997), **הצבר-דיוקן**, תל אביב: עם עובד.

אנרי, ברגסון (1975), **הצחוק**, ירושלים: ראובן מס.

ביאליק, חיים נחמן (2002), **חיים נחמן ביאליק השירים, מהדורה המלאה והמעודכנת**, תל אביב: דביר.

ברזל, הלל (1989), "הפואטיקה של ח.נ. באליק תמורה וקבע", **מאזנים**, 1, 28-36.

ברנהולץ, שלומית (1975), **עיצובים סאטיריים כפונקציה של תמורות בתפיסת ערכים בסיפורת הישראלית**, חיבור לשם קבלת דוקטורט, כרך א', רמת-גן, תשמ"ה.

גריפל, אבי ורות גונן (1991), "ההומור ותפקידיו בשירי ילדים", **מגמות** 3/4, 370-359.

הלמן, אמיר (1993), "ההפרטה, היעילות והמערכת הקיבוצית", **הרבעון לכלכלה**, 48-57.

הלקין, שמעון (1958), **מבוא לסיפורת העברית החדשה**, ירושלים: מפעל השכפול.

הרשב, בנימין (2000), שירת התחייה העברית, **אנתולוגיה היסטורית-ביקורתית**, תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה ומוסד ביאליק.

טשרניחובסקי, שאול (תשכ"ט), מבחר שאול טשרניחובסקי, תל-אביב: דביר.

יאיר, גד, (2011), **צופן הישראליות**, ירושלים: כתר.

יצחקי, אמנון (2003), **שבוע בארץ ההפך**, תל אביב: הוצאת שלכת, 2003.

יער, אפרים, שביט, זאב ואחרים (2001), **מגמות בחברה הישראלית**, א', רמת אביב: האוניברסיטה הפתוחה.

לאור, דן (2013), **אלתרמן ביוגרפיה**, תל אביב: עם עובד.

ליבמן, צירלס ישעיהו (1977), "לקראת חקר הדת העממית בישראל", **מגמות**, מכון הנרייטה סאלד, 95-109.

לנדאו, דב (1979), **ממטפורה ועד סמל**, רמת גן: בר-אילן.

מלמד, אריאנה "זן נדיר", **Ynet**, 2003.

<http://www.ynet.co.il/articles/1,7340,L-2812746,00.html>

מרגלית, דן (2012), "לחזור אל תפיסת הנפולת של הנמושות", **ישראל היום**.

http://www.israelhayom.co.il/site/newsletter_article.php?id=21665

סלע, מאיה, "מאיה ערד: אמנית הסיפור הארוך", **עכבר העיר**, 19 נוב' 2009.

<http://www.mouse.co.il/gallery/>

- ערד, מאיה (2003), **מקום אחר ועיר זרה**, תל אביב: חרגול.
- ניר רפאל ויצחק רועה (1986), "הומור בחדשות הרדיו", **הומור יהודי**, תל אביב, 149-164.
- לחובר, פ. **ביאליק חייו ויצירותיו**, ירושלים תל אביב: מוסד ביאליק על ידי דביר, תשט"ז.
- קרסני, אריאלה (2007), "שולית הקוסם או שקיעת מוטיב ה"גולם" ביצירות מספרות ילדים",
שאנן תשס"ז, י"ב, 209-232.
- רוזנברג, יודל יהודה (2001), הגולם מפראג ומעשים נפלאים אחרים, ירושלים: מוסד ביאליק,
2001.
- שאנן, אברהם (1966), **מילון הספרות העברית החדשה והכללית**, תל-אביב: הוצאת 'יבנה'.
- שפירא, אניטה (1992), **חרב היונה**, תל אביב: עם עובד.
- שפירא, אניטה (2007), **יהודים, ציונים ומה שביניהם**, תל אביב: עם עובד.
- שקד, גרשון (1965), **בין שחוק לדמע**, גבעתיים-רמת גן: הוצאת אגודת הסופרים בישראל.
- M.H.Abrams, **A Glossary of Literary Terms**, Heinle & Heinle, USA, 1999.

ⁱ אבי גריפל ורות גונן, "ההומור ותפקידיו בשירי ילדים", **מגמות** 3/4, 1991, 370-359, עמ' 359.